

Buma, Pechtold en het machtsvacuüm

Het voortijdige vertrek van de fractievoorzitters van CDA en D66 tijdens Rutte III

Gerrit Voerman

Op 26 oktober 2017 trad het kabinet-Rutte III aan. Bij de regeringsverklaring in de Tweede Kamer spraken dertien fractievoorzitters. Afgezien van VVD-fractievoorzitter Klaas Dijkhoff kunnen zij allen als de leider van hun partij worden beschouwd. Toen het kabinet op 15 januari 2021 collectief aftrad, waren er van die dertien fractievoorzitters zeven om uiteenlopende redenen vertrokken – iets meer dan de helft en meer dan in het verleden gebruikelijk. Vijf van de afgezwaaide partijleiders hadden een Kamerfractie geleid die tot de oppositie behoorde. Een van hen was PvdA-fractievoorzitter Lodewijk Asscher, die een dag voordat het kabinet demissionair werd was afgetreden.

De overige twee partijleiders waren Alexander Pechtold en Sybrand Buma, die in oktober 2018 respectievelijk mei 2019 de Haagse politiek de rug toekeerden. Zij behoorden tot de vier architecten van het derde kabinet-Rutte en fungeerden als steunpilaren in de Tweede Kamer van de bijzondere regeringscombinatie. Pechtold en Buma werden uiteindelijk opgevolgd door Sigrid Kaag respectievelijk Wopke Hoekstra. Deze bijdrage gaat over hun vertrek als partijleider en de wijze waarop hun opvolging is verlopen. Doordat D66 en het CDA al bij de selectie van bewindspersonen voor Rutte III rekening hadden gehouden met mogelijke opvolgingskandidaten, liep het kabinet het risico het toneel te worden van interne partijstrijd, mede door de potentieel polariserende dynamiek van de interne lijsttrekkersverkiezingen.

Niet in het kabinet, maar in de Kamer

In de Nederlandse politiek is het gebruikelijk dat de leiders van de partijen die gaan regeren in het nieuwe kabinet zitting nemen (als premier of als vicepremier). Zo committeren zij zich nadrukkelijk aan het kabinet, wat de stabiliteit ervan ten goede zou komen. De VVD week daarvan wel af: zo trad Ed Nijpels niet toe tot het kabinet-Lubbers I (1982-1986) en bleef Frits Bolkestein buiten het eerste 'paarse' kabinet-Kok. Partijleider Mark Rutte kon in 2010 de lokroep van het kabinet niet weerstaan en werd de eerste premier van liberalen huize sinds P.W.A. Cort van den Linden in 1913-1918. In 2017 was hij van de vier partijleiders die het naar maanden onderhandelen eens werden over een nieuwe kabinet, de enige die daartoe toetrad. Ruttés medeonderhandelaars Buma (CDA), Pechtold (D66) en Gert-Jan Segers (ChristenUnie) besloten in de Tweede Kamer te blijven.

Van Segers was dat te verwachten. In 2007 was de ChristenUnie voor het eerst in haar bestaan gaan regeren. Politiek leider André Rouvoet werd minister voor Jeugd en Gezin en viceminister-president in het kabinet-Balkenende IV. Na de val van dit kabinet verloor de ChristenUnie bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2010 een van haar zes Kamerzetels. Een evaluatiecommissie vond dat Rouvoet te veel een bestuurlijke uitstraling had gekregen en niet voldoende de visie en waarden van de partij had kunnen uitdragen. Wanneer de ChristenUnie weer zou gaan regeren, zou de partijleider in de Tweede Kamer moeten blijven en niet in het kabinet zitting nemen.¹ In 2017 hield Segers zich aan deze richtlijn.

Anders dan Seegers hadden de partijleiders van het CDA en D66 wel de ruimte om zelf – in overleg met hun partijleiding – te bepalen of ze in minister en vicepremier wilden worden. Beiden kozen voor de Tweede Kamer. Buma brak daarmee met de partijtraditie: sinds 1977 was de lijsttrekker/partijleider van het CDA altijd tot het kabinet toegetreden (tot

¹ ChristenUnie. *Met hart en ziel: terugblikken en vooruitzien. Evaluatierapport stuurgroep Tweede Kamerverkiezingen 2010* (Amersfoort, 2010).

2010 altijd als premier). Bij D66 is er minder sprake van een conventie, maar de lijsttrekker/partijleider ging vaker wel dan niet naar het kabinet. De reden voor deze keuze van Buma en Pechtold lijkt enerzijds electoraal van aard te zijn geweest: door in de Kamer te blijven werd het eenvoudiger (enige) afstand te houden van het kabinet. Zij konden zo voorkomen dat hun partijen aan politiek profiel zouden inboeten en wellicht het lot van de PvdA in 2017 zouden ondergaan. Na ruim vier jaar met de VVD in het kabinet-Rutte II te hebben samengewerkt, verloren de sociaaldemocraten bij de Tweede Kamerverkiezingen in dat jaar 29 van hun 38 zetels – een niet eerder vertoonde teruggang. PvdA-leider Diederik Samsom was bij de start van Rutte II in 2012 weliswaar ook in de Tweede Kamer gebleven, maar hij identificeerde zich zo sterk met het kabinet en premier Rutte – onder meer door zelf voor moeilijke problemen in eigen kring omstreden oplossingen aan te dragen, in plaats van dat aan het kabinet over te laten – dat hij wel ‘de dertiende minister’ werd genoemd.²

Zoals Samsom het had gedaan moest het dus niet; Bolkestein daarentegen kon wel als inspiratiebron dienen. Hij bleef zoals al vermeld in 1994 in de Tweede Kamer en schroomde niet zich tegen het regeringsbeleid af te zetten, tot ergernis van zijn coalitiepartners PvdA en D66. Door zijn profileringsdrang werd hij wel de ‘buitenboordmotor van paars’ genoemd. Bij de Kamerverkiezingen in 1998 kon Bolkestein oogsten: de VVD ging 31 naar 38 zetels, een record voor de liberalen.

Pechtold en Buma wensten net als Bolkestein ‘het eigen geluid’ van hun partij te laten horen, wat vanuit het kabinet niet zou lukken. Vanwege het staatsrechtelijke homogeniteitsvereiste zouden zij zich als bewindsman moeilijk kunnen profileren.³ En dat was juist wel hun

² Paul Depla, *Op de toekomst* (z.pl., 2017), 33; zie ook Petra de Koning, ‘De les van Rutte II: kom niet over als elkaars beste vrienden’, in: *NRC Handelsblad*, 9 oktober 2017; en Bart Zuidervaart, ‘Pechtold, Segers en Buma zien af van ministerspost in Rutte III’, in: *Trouw*, 10 oktober 2017.

³ Eric Vrijzen, ‘Coalitie met de handen vrij’, in: Elsevier Weekblad, 28 augustus 2017. Zie ook J.Th.J. van den Berg, ‘Met één mond spreken’, column 12 februari 2010, *parlement.com*.

bedoeling. Buma wilde in de Tweede Kamer verder bouwen aan zijn ‘ideologische agenda’ en (zorgelijk) blijven spreken over immigratie, integratie en identiteit.⁴ Pechtold meende dat hij vanuit de Kamer ‘veel beter het eigen gezicht van D66 [kon] bewaken’; hij was bovendien niet van plan ‘om het kabinetsbeleid klakkeloos allemaal te verdedigen’.⁵

De tweede reden voor Buma en Pechtold om niet in het kabinet zitting te nemen had te maken met de minieme meerderheid van 76 zetels waarop Rutte III in de Tweede Kamer kon bogen. In de Tweede Kamer konden zij de fractiecohesie bewaken: één deserterend Kamerlid in de rangen van de coalitie was immers voldoende om het einde van het kabinet in te leiden.⁶ ‘De zwakste schakel van Rutte III: het Kamerlid op zetel 76’, schreef een journalist.⁷ Twee regeringsfracties hadden voor die cruciale Kamerzetel al wel een kandidaat: het CDA met de met voorkeurstemmen verkozen, tamelijk vrij opererende Pieter Omtzigt,⁸ en de ChristenUnie met Joël Voordewind, die grote moeite had met het regeerakkoord omdat daarin geen verruiming van het kinderpardon was opgenomen.⁹ Als door de wol geleverde fractievoorzitters (Pechtold sinds 2006; Buma vanaf 2010, maar al vanaf 2002 Tweede Kamerlid) hadden zij voldoende overzicht om hun fractie bij de les te houden – wat wanneer zij tot het kabinet zouden toetreden, van hun eventuele, per definitie in deze functie onervaren, opvolgers nog maar moest worden

⁴ Frank Hendrickx en Remco Meijer, ‘Interview Sybrand Buma: “Ik, als CDA-leider, tegenover de premier. Daar zal niks aan veranderen”’, in: *de Volkskrant*, 28 oktober 2017.

⁵ Thijs Broer, ‘Het is mooi geweest’, in: *Vrij Nederland*, 25 oktober 2018. ‘Buma en Pechtold geen minister, blijven in de Tweede Kamer’, 9 oktober 2017; zie nos.nl.

⁶ Hendrickx en Meijer, ‘Interview Sybrand Buma’.

⁷ Ulko Jonker, ‘De zwakste schakel van Rutte III: het Kamerlid op zetel 76’, in: *Financieel Dagblad*,

⁸ P.G. Kroeger, *Tand des tijds. Het CDA in de nieuwe eeuw* (Amsterdam 2020), 443.

⁹ Het is opmerkelijk dat in tijdens Rutte III slechts één Kamerlid buiten de rijen van de fracties van de regeringspartijen kwam te staan: op 24 september 2019 werd Wybren van Haga uit de VVD-fractie gezet nadat hij in opspraak was geraakt.

afgewacht.¹⁰ Voor Pechtold stond ‘de stabiliteit van de coalitie... voorop’.¹¹ Ook vanwege de uiterst krappe meerderheid in de Eerste Kamer was een in de Tweede Kamer gepositioneerde gepokt en gemazelde politiek leider beter geëquipeerd om een coördinerende en zo nodig bemiddelende rol te spelen dan vanuit de Trêveszaal. Er kunnen zich in de CDA-senaatsfractie problemen voordoen, zo dacht Buma, maar ‘ik heb de ervaring om dat soort momenten te zien aankomen’.¹²

Rutte was niet blij met de keuzes van Buma, Pechtold en Segers, en dat is begrijpelijk.¹³ Zoals al vermeld ligt het voor de hand dat de stabiliteit van een regeringscoalitie toeneemt wanneer de partijleiders van de deelnemende partijen zitting hebben in het kabinet. Zij zijn enerzijds medeverantwoordelijk voor de door hen als onderhandelaars gemaakte afspraken in het regeerakkoord en kunnen anderzijds om staatsrechtelijke redenen nauwelijks afstand nemen van het kabinetsbeleid, laat staan dat zij zich om electorale redenen tegen afzetten.¹⁴ Toen Buma, Pechtold en Segers het lieten afweten, moest Rutte het met hun secondanten stellen als onderhandelaars: Wouter Koolmees van D66 en Carola Schouten van de ChristenUnie, die ook vicepremier werd. Al met al zou zo het coalitieoverleg – dat met vier regeringspartijen toch al ingewikkeld zou worden – nog complexer, met een premier annex partijleider, drie vicepremiers en drie partijleiders in de Tweede Kamer.

Terugtrekken Pechtold en Buma als politiek leider

De overwegingen van de politiek leiders van CDA, ChristenUnie en D66 om niet voor het kabinet maar voor het fractievoorzitterschap in de Tweede Kamer te kiezen hadden elkaar in de weg kunnen zitten: de pro-

¹⁰ Frank Hendrickx en Joost de Vries, ‘Partijleiders bewaken Rutte III vanuit Kamer’, in: *de Volkskrant*, 10 oktober 2017.

¹¹ Bart Zuidervaar, ‘Pechtold, Segers en Buma zien af van ministerspost in Rutte III’, in: *Trouw*, 10 oktober 2017.

¹² Hendrickx en Meijer, ‘Interview Sybrand Buma’.

¹³ Broer, ‘Het is mooi geweest’; De Koning, ‘De les van Rutte II’.

¹⁴ *Eric Vrijzen, ‘Coalitie met de handen vrij’, in: Elsevier Weekblad, 28 augustus 2017. Zie ook J.Th.J. van den Berg, ‘Met één mond spreken’, column 12 februari 2010, parlement.com.*

fileringswens had gemakkelijk ten koste kunnen gaan van het uitgangspunt de stabiliteit van de regeringscoalitie te bevorderen. Het lijkt erop dat het verantwoordelijkheidsbesef het bij Pechtold en Buma gewonnen heeft: met andere woorden, veel minder Bolkestein en toch wat meer Samsom. ‘Pechtold stelt zich wel heel erg op als de hoeder van het kabinet’, aldus oud-D66-leider Jan Terlouw.¹⁵ ‘Buma’s zorgelijke analyse en taal over de stand van het land en de wereld maakten het leven van Mark Rutte niet ongemakkelijk’, zo stelt CDA-historicus Pieter Gerrit Kroeger vast.¹⁶

Het is dan ook opmerkelijk dat deze mede-architecten van het kabinet, die ervoor hadden gekozen om als steunpilaar van de coalitie in de Tweede Kamer te fungeren, beiden voortijdig hun functie als politiek leider hebben neergelegd: Pechtold in oktober 2018, Buma in mei 2019. Dit gebeurde uitgerekend in een fase waarin het duidelijk werd dat het kabinet na de Provinciale Statenverkiezingen van maart 2019 zijn meerderheid in de Eerste Kamer zou verliezen, met mogelijke gevolgen voor diens stabiliteit. Het belang dat de D66- en CDA-voorman vanwege de continuïteit van de regeringscoalitie eerder hadden gehecht aan een gezaghebbend politiek leider in de Tweede Kamer, gold kennelijk niet meer. Daarbij komt dat Pechtold achteraf heeft meegedeeld dat hij al tijdens de kabinetsformatie had besloten na de Algemene Politieke Beschouwingen van 2018 te zullen vertrekken; hij gaf ruiterlijk toe dat hij dat als minister nooit had gekund.¹⁷ Niettemin waren zijn motieven om op te stappen ook wel weer begrijpelijk: hij was vermoeid na ruim twaalf jaar D66 te hebben geleid, en had te maken met enkele affaires die in de media breed werden uitgemeten. Wat ook speelde was dat Pechtold zich in zijn rol van leider van een regeringspartij niet zo senang leek te voelen: hij floreerde meer in de oppositie.¹⁸ Bij Buma lijken meer politieke overwegingen een rol te hebben gespeeld; anders dan bij

¹⁵ Petra de Koning en Barbara Rijlaarsdam, ‘Alexander Pechtold, aftredend fractievoorzitter. Hij straalde al het hele jaar niet meer’, in: *NRC Handelsblad*, 8 oktober 2018

¹⁶ Kroeger, *Tand des tijds*, 443; zie ook 503.

¹⁷ Broer, ‘Het is mooi geweest’.

¹⁸ De Koning en Rijlaarsdam, ‘Alexander Pechtold, aftredend fractievoorzitter’.

Pechtold was zijn leiderschap in zijn partij omstreden. In het CDA raakte zijn krediet op, zowel bij de partijtopy als bij een deel van de achterban. Electoraal was de rek eruit, zo bleek in maart en mei 2019 bij de verkiezingen voor de gemeenteraden en het Europees Parlement, en zijn verhaal over de 'bezorgde burgers' riep steeds meer weerstand op.¹⁹ Een 'eervolle' aftocht werd gevonden in het burgemeesterschap van Leeuwarden.

Het vacuüm

Na het vertrek van Pechtold en Buma stond er in hun partij geen duidelijke opvolger klaar. Zowel in D66 als in het CDA brak een partijleider-loos tijdperk aan, waarin een tussenpaus de periode moest overbruggen totdat de nieuwe partijleider was aangewezen. Bij het CDA was dat ook nadrukkelijk zo bedoeld. Fractiesecretaris Pieter Heerma, die in 2012 Tweede Kamerlid was geworden en met Buma tijdens de formatie van Rutte III had onderhandeld, volgde Buma als fractievoorzitter op. Hij gaf daarbij aan geen enkele ambitie te hebben om lijsttrekker/partijleider te worden. Bij D66 was dit aanvankelijk minder duidelijker. Daar werd Rob Jetten de nieuwe fractievoorzitter. Hij had anders dan Heerma nauwelijks parlementaire ervaring; hij was in 2017 in de Tweede Kamer verkozen en daarvoor fractievoorzitter in de gemeenteraad van Nijmegen geweest. Ten tijde van de kandidaatstelling voor de Tweede Kamer was Pechtold nog niet echt van hem gecharmeerd, maar dat veranderde snel nadat Jetten in de fractie was gekomen. Hij werd Pechtolds protégé: hij trad toe tot het fractiebestuur en de D66-leider prees hem openlijk in zijn afscheidspeech.²⁰ Na het vertrek van de partijleider werd Jetten unaniem door de fractie tot voorzitter gekozen. Aanvankelijk wilde hij lijsttrekker en partijleider worden en profileerde hij zich binnen de regeringscoalitie vooral op het klimaatbeleid. Toen de binnen de partij erg populaire minister Sigrid Kaag van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking

¹⁹ Kroeger, *Tand des tijds*, 471-472 en 489-490; Niels Markus, 'Vertrek Buma: andere koers CDA mogelijk', in: *Trouw*, 17 mei 2019..

²⁰ Jan Hoedeman, 'Als Pechtold Rutte belt, vloeien tranen', in: *Algemeen Dagblad*, 18 december 2018; Frank Hendrickx, 'Rob Jetten. Bedachtzame en capabele oogappel van de oudere generatie', in: *de Volkskrant*, 10 oktober 2018.

opstoomde naar het lijsttrekkerschap, daarbij gesteund door de partijleiding, stapte Jetten terug en schikte zich in zijn rol als tussen-paus.²¹

Aanwijzing nieuwe lijsttrekker annex partijleider

Bij de selectie van de ministers in de formatie van 2017 hebben de partijtop van zowel het CDA als D66 al mogelijke opvolgers van Buma respectievelijk Pechtold in het kabinet geplaatst. Pechtold, toen nog sceptisch over de Kamerkandidatuur van Jetten, vroeg aan kandidaatsbewindslieden of ze bereid waren een rol te spelen in de toekomst van de partij.²² Als potentiële partijleider werd naast Kaag ook minister Kajsa Ollongren van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties gezien, maar na een langdurige ziekte besloot zij in mei 2020 zich niet kandidaat te stellen. Omdat Jetten zoals vermeld zijn aspiraties aan de kant schoof en ruim baan maakte, kwam daarmee de weg vrij voor Kaag. Hiermee kreeg de partijleiding haar zin; een open strijd tussen beiden zou zo maar rampzalig kunnen eindigen – zoals in 2006, toen Pechtold in een harde lijsttrekkersstrijd maar nipt zijn tegenstander Lousewies van der Laan versloeg; of in 2016, toen in de PvdA Asscher en Samsom lijnrecht tegenover elkaar stonden, met desastreuze gevolgen voor hun partij. Dat de D66-leden toch voor het eerst sinds 2006 de lijsttrekker konden kiezen, kwam omdat een volstrekt kansloze kandidaat zich meldde. Kaag won overweldigend, met bijna 96% van de uitgebrachte stemmen (bij een recordopkomst van zo'n 50%).

Ook bij de CDA-leiding speelde de opvolging van Buma als partijleider een rol bij de aanwijzing van christendemocratische ministers. Kroeger beweert dat partijvoorzitter Ruth Peetoom daarop haar stempel zou hebben gedrukt.²³ Het is echter niet goed denkbaar dat partijleider Buma

²¹ Wilma Kieskamp, 'Wie wordt de nieuwe lijsttrekker van D66? Sigrid Kaag, de verbinder, of de "linkse" Rob Jetten?', in: *Trouw*, 6 juni 2020; Frank Hendrickx, 'Niets staat Kaag meer in de weg', in: *de Volkskrant*, 18 juni 2020; Wilma Kieskamp en Bart Zuidervaart, 'Rob Jetten zegt het zelf: Wat hij doet, opzij stappen, "is in politiek Den Haag iets gek"', in: *Trouw*, 23 juni 2020.

²² Hoedeman, 'Als Pechtold Rutte belt, vloeien tranen'.

²³ Kroeger, *Tand des tijds*, 469 en 485-486.

daarbij geen rol van betekenis heeft gespeeld. Hoe dan ook: met de keuze van de ministers Hugo de Jonge en Wopke Hoekstra kwamen er twee potentiële opvolgers in het kabinet en had Buma de handen vrij om indien nodig tussentijds op te stappen. Peetooms opvolger Rutger Ploum schreef in de zomer van 2020 lijsttrekkersverkiezingen uit in de veronderstelling dat die tussen de twee ministers zouden gaan. De partijtop zag Hoekstra als droomkandidaat. Hij leek zich al enige tijd warm te lopen, maar trok zich om onduidelijke redenen onverwachts terug. De Jonge, die geen lijsttrekkersverkiezingen had gewild en bereid was geweest zich terug te trekken voor Hoekstra, moest het nu opnemen tegen staatssecretaris Mona Keijzer en *outsider* Pieter Omtzigt.²⁴ In twee chaotisch verlopen rondes wist hij weliswaar de laatste achter zich te laten, maar het geringe verschil (50,7% tegen 49,3%) getuigde niet van een stevige machtsbasis binnen de partij, wat zijn gezag aantastte. De Jonges al wankele positie als nieuwe partijleider werd verder bedreigd doordat hij als minister van Volksgezondheid veel kritiek kreeg op de bestrijding van de coronapandemie. Omdat dit al zijn aandacht zou vergen legde De Jonge eind 2020 het lijsttrekkerschap neer, maar groeiende interne kritiek zal minstens aan dit besluit hebben bijgedragen. Drie maanden voor de Kamerverkiezingen moest het CDA op zoek naar een nieuwe lijsttrekker – en die werd alsnog Hoekstra.²⁵ In januari 2021 kreeg hij op het digitale partijcongres bijna 96% van de eerder digitaal uitgebrachte stemmen.²⁶

Slot

Het kabinet-Rutte III, dat in de herfst van 2017 was begonnen met één partijleider in zijn midden – premier Rutte zelf – telde er bij zijn terugtreden begin 2021 drie. Al relatief snel na zijn start verloor het twee van zijn drie stutten in de Tweede Kamer. Pechtold en Buma hadden weliswaar meer voor stabiliseren dan voor profileren gekozen, maar

²⁴ Guus Valk, 'CDA versnelt zoektocht naar een leider', in: *NRC Handelsblad*, 16 juni 2020.

²⁵ Wilma Kieskamp, 'Dit keer kan Hoekstra het leiderschap van het CDA niet meer afslaan', in: *Trouw*, 12 december 2020.

²⁶ 'Hoekstra krijgt ondanks de toeslagenaffaire de zegen van het CDA-congres en wordt lijsttrekker', in: *de Volkskrant*, 18 januari 2021.

oefenden deze eerste cruciale, door henzelf opgelegde taak niet erg lang uit – alsof voor het bewaken van de bestendigheid van de coalitie een ervaren en voorspelbaar partijleider niet langer was geboden (terwijl het verlies van de meerderheid in de Eerste Kamer aanstaande was of zich al had voltrokken). Pechtold had al bij de formatie van het kabinet besloten dat hij in het najaar van 2018 zou vertrekken, Buma zag waarschijnlijk toen al de bui hangen.

In beide gevallen kan gesproken worden van in politiek opzicht onverantwoordelijk gedrag, hoe begrijpelijk dat wellicht ook is vanuit het perspectief van de actoren zelf. Ervaren en geroutineerde partijleiders haakten vroegtijdig af in een voor het kabinet penibele periode, terwijl er voor hen geen opvolgers klaar stonden. Heerma en Jetten waren tussenpauzen: bij de eerste was dat vanaf het begin de bedoeling; bij de laatste werd dat pas achteraf echt duidelijk. Zonder de statuur en het gezag van Buma en Pechtold moesten zij vooral op de winkel passen totdat de ware opvolgkandidaten naar voren konden treden. Die bevonden zich in het kabinet: bij de selectie van de ministers voor het kabinet was door beide partijen niet alleen gelet op de relevante competenties van de kandidaten als bewindspersoon, maar ook als potentiële partijleider.

Dit leidde ertoe dat toen het kabinet-Rutte III aan de slag ging, er voor het CDA-leiderschap twee mannelijke en voor het D66-leiderschap twee vrouwelijke kandidaten deel van uitmaakten. Deze constellatie was voor de regeringscoalitie niet zonder risico, ook al omdat de interne lijsttrekkersverkiezingen die de meeste partijen na de eeuwwisseling hadden ingevoerd nogal eens polariserend konden uitpakken. Het valt dan ook niet uit te sluiten dat het kabinet het strijdtoneel had kunnen worden van eerst de zichzelf profilerende opvolgkandidaten van dezelfde partij, en vervolgens – na de interne verkiezingen – van de met elkaar concurrerende lijsttrekkers van de verschillende partijen.²⁷ Het is

²⁷ Zie ook J. Schinkelshoek, 'Gebutst en gehavend: op weg naar een enerverende slotronde'; september 2020, www.schinkelshoekverhoog.com.

niet zo gegaan, maar wel kan gesteld worden dat de wijze waarop het CDA en D66 de aflossing van het partijleiderschap hadden geregeld, voor het functioneren van het kabinet zeker niet onproblematisch was. Dat het uiteindelijk met een sisser afliep, had ook te maken met combinatie van onvoorspelbare factoren (het verrassende besluit van Hoekstra om niet aan de interne verkiezingen deel te nemen, de ziekte van Ollongren, het voortijdige einde van het kabinet zodat de partijleiders de ruimte kreeg om zich te profileren) en het verantwoordelijkheidsbesef en de inschikkelijkheid van hoofdrolspelers zoals Jetten (en indirect Omtzigt). Uiteindelijk kregen CDA en D66 met Hoekstra en Kaag de opvolgers die zij wensten.

Lange tijd schoof in de meeste politieke partijen de zittende partijleider zijn opvolger naar voren. Dat ging niet altijd goed, zoals bijvoorbeeld de aanwijzing in 1992 van Elco Brinkman als CDA-leider door premier Ruud Lubbers laat zien. Bovendien werd op deze wijze partijachterban voor voldongen feiten gesteld. Interne lijsttrekkerverkiezingen moeten de leden meer invloed geven, maar dat betekent niet dat de rol van de partijleiding daarmee geheel is uitgespeeld. Regeringsdeelname biedt haar een extra mogelijkheid om op het speelveld waarop de opvolging van de partijleider plaatsvindt, de opstelling van de kandidaten te beïnvloeden. Buiten beschouwing gelaten wat de leden daarvan vinden, kan dat voordelen hebben voor de continuïteit van de partij, maar het brengt ook risico's met zich mee voor de stabiliteit van het kabinet.